

ПОНЯТТЯ ТА КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПОЖИВАЧА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. у статті авторка розглядає поняття та особливості правового статусу споживача, враховуючи різні критерії класифікації його прав та обов'язків.

Ключові слова: споживач, правовий статус, правовий статус споживача, права споживача, обов'язки споживача.

Сьогодні ринкові відносини, що активно розвиваються, змінюють правовий статус учасників цих відносин, що пояснюється появою нових господарюючих суб'єктів, які потребують зміни застарілого підходу до правового положення споживача, оскільки останній розглядався лише з точки зору особи, що придбаває товари в роздрібній торгівельній мережі або особи, яка укладає договір побутового підряду. Саме завдяки цим, начебто, достатньо дослідженим питанням, виникає потреба переосмислення проблеми правового статусу споживача крізь призму нових тенденцій правового регулювання ринкових відносин, посилення гарантій реалізації прав та свобод громадян.

Незважаючи на неабиякий інтерес до питань захисту прав споживачів, в науці не було зроблено дослідження, присвяченого правовому становищу споживача як загально-правової категорії. У ряді робіт останніх років зустрічається категорія «правовий статус споживача», проте будь-які пояснення даного правового явища авторами не робиться, хоча саме категорія правового статусу дозволяє дати найбільш повну, цілісну характеристику правового статусу споживача.

У юридичній науці наявні певні напрацювання у царині захисту прав споживачів, зокрема у сфері цивільного права. Так питанням статусу споживача є результати ґрунтовних досліджень таких вчених-цивілістів, як: В. А. Белов, Ю. В. Білоусов, М. І. Брагінський, О. С. Іоффе, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, О.Ю. Черняк, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та ін.

Разом із тим дотепер недостатньо чіткими, а подекуди суперечливими, є наукові уявлення про місце споживача як серед суб'єктів права, так і чіткого визначення його правового статусу суто з теоретичної точки зору.

Саме тому, основною ціллю даної наукової статті є дослідження особливостей «правового статусу споживача» із теоретичної точки зору.

Перед тим як перейти до розгляду статусу споживача відповідно до законодавства України, нагально постає питання щодо необхідності визначення спочатку самого поняття «правового статусу». Відтак, практичне значення проблеми правового статусу полягає у тому, що воно не опосередковано зачіпає інтереси людей. Правовий статус – це комплексна, інтеграційна категорія, що відображає взаємовідносини особистості і суспільства, громадянина та держави, індивіда й колективу, а також інші соціальні зв'язки.

Відомий український вчений-теоретик В. В. Копейчиков підкреслював, що індивід – це конкретна людина. У правовій системі суспільства її місце і роль характеризуються через правовий статус, що дає можливість розглянути фактичне та юридичне становище людини у громадянському суспільстві. Відомі різні визначення правового статусу особи. В найширшому значенні під правовим статусом особи розуміють її юридичне закріплене становище в суспільстві [5].

На думку О. В. Зайчука, правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища, а й характеризують реальну взаємодію держави та особи [3].

Так, М. В. Кравчук вважає, що правовий статус особи – це сукупність або система всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [6].

До структури правового статусу включається різний набір елементів. Усі елементи структури

правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими. М.І. Хавронюк до структури правового статусу включає правосуб'єктність людини; принципи конституційно-правового статусу людини; права і свободи людини і гарантії їх реалізації; обов'язки людини та гарантії їх виконання [8].

За визначенням М. В.Кравчука, у структурі правового статусу виділяють такі елементи, як: суб'єктивні юридичні права й обов'язки, передбачені Конституцією та іншими нормативно-правовими актами даної держави; законні інтереси; правосуб'єктність та громадянство (постійний юридичний зв'язок особи і держави, що проявляється у взаємних правах та обов'язках); юридична відповідальність; правові принципи тощо [6].

Розглядаючи зміст елементів, що складають безпосередньо правовий статус – юридичних прав, свобод та обов'язків, О. В. Зайчук і Н. М. Оніщенко зазначають що, права особи у структурі правового статусу – це формально визначені та юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами і реалізовувати суб'єктивні інтереси. Це – частина об'єктивного права, що визначає його належність певній особі. Іншими словами, це ті юридичні можливості певної людини, що є похідними від загальних абстрактних правил, закріплених законодавчо. Юридичні обов'язки особи – це встановлені та гарантовані державою вимоги до поведінки людини, офіційно закріплена міра необхідної діяльності в інтересах сторони, якій належить суб'єктивне право. Права та обов'язки об'єктивно взаємопов'язані між собою через їх взаємообумовленість та рівність. Належне виконання покладеного обов'язку є необхідною умовою та гарантією реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів, забезпечує інтереси держави та суспільства. Виконання обов'язку є юридичною та моральною основою реалізації права людини вимагати від інших суб'єктів і держави гарантування належних йому прав. Законні інтереси особи – це юридично значимі претензії на соціальні блага, які не охоплюються змістом прав і свобод. Вони захищаються державою та законом у такому ж обсязі, як права та свободи, хоча, на відміну від них, зміст законних інтересів чітко не визначений законодавцем. Це пов'язується з неможливістю за допомогою правових норм передбачити абсолютно всі життєві обставини та детально регла-

ментувати всі можливі бажання суб'єктів, що можуть виникати у майбутньому [3].

Слушною виглядає точка зору О.А. Лукашевої, за якою слід обмежити поняття правового статусу категоріями прав та обов'язків, що дозволяє чітко визначити його структуру. Всі інші елементи є або передумовами, або другорядними по відношенню до основних. [7].

Класифікацій правового статусу за критеріями теж неоднозначна. З нашої точки зору, найбільш правомірною з класифікацій правового статусу за характером (змістом) є така: 1) загальний (конституційний); 2) спеціальний (родовий), який поділяється на галузевий та міжгалузевий статуси; 3) індивідуальний [3].

Не можна не погодитися з висновками науковців про те, що одному суб'єкту права властиві всі зазначені види статусів. Вони нашаровуються один на одного і на практиці не ділимі. В основі всіх статусів знаходиться статус людини (відповідно до міжнародних прав людини). Загальний правовий статус у всіх громадян – один, спеціальних статусів (різноманітних) – багато, індивідуальних – стільки, скільки осіб проживає в державі [10].

Отже, оскільки особа (фізична особа) на протязі усього свого життя перебуває у стані споживання, тобто є споживачем, то даній особі притаманні усі види правових статусів, які тісно переплітаються між собою, а також взаємопов'язані та обумовлені один з одним.

Оскільки загальний правовий статус не в змозі врахувати усіх особливостей, що виникають у різних правовідносинах, в які вступає особа, у тому числі й споживач, вважаємо недостатнім вести мову лише про конституційний статус споживача. Тому, вважаємо за необхідне його конкретизувати та наповнити спеціальними правами та обов'язками, в результаті чого й з'явиться поняття «спеціальний правовий статус споживача», який характеризуватиме особливе правове положення особистості, обумовлене її соціальним та суспільним призначеннями.

Не можна не погодитися з думкою О.Ю. Черняк про те, що спеціальний правовий статус виконує стосовно загального правового статусу або функцію доповнення останнього, шляхом надання додаткових прав (наприклад, правовий статус споживача), або його обмеження (правовий статус підсудного). Загальний правовий статус залишається основою, необхідною передумовою спеціального правового статусу, що, у

свою чергу, конкретизує положення певної групи суб'єктів, тим самим, коректуючи загальний правовий статус. При цьому, чим більша міра конкретизації, тим вища ефективність правового регулювання [12].

Отже, спеціальний правовий статус, як сукупність спеціальних прав та обов'язків певної групи людей (наприклад, робітників, батьків, військових, студентів, й т.п.) найбільш зрозуміло відображає комплекс прав та обов'язків споживача, та конкретизован нормами галузевого законодавства.

Відповідно до п. 1 ч. 1 статті 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод визначаються виключно законами України. Спеціальним законодавчим актом з питань забезпечення прав споживачів є Закон України «Про захист прав споживачів».

Основний напрямок дослідження правового статусу споживача варто розпочати із визначення його терміну, яке міститься у Законі України «Про захист прав споживачів». Відповідно до п.22. статті 1 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Зміст правового статусу споживача складає великий перелік прав споживачів, який характеризується відносною стійкістю та сталістю. Скажімо, законодавець наділив споживачів чималим переліком прав, які закріплені у Законі України «Про захист прав споживачів», главі 20 Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, а також низці інших Законів України та інших підзаконних актів.

На думку ряду науковців, права споживачів, які виникають у будь-якого споживача та товаровиробника (виконавця, продавця) відносять до загальних, а ті, які обумовлені специфікою відповідних відносин сторін належать до спеціальних [12, 13, 9].

На наш погляд, найвдаліший критерій класифікації був даний О.Ю. Черняк, яка до загальних (або як вона ще їх називає, універсальних) прав відносить ті, які притаманні для усіх форм участі споживача у ряді різного роду відносин. А до спеціальних вона зараховує права, які виникають у особи лише у зв'язку із купівлею то-

варів, виконанням робіт або наданням послуг [12].

Також, заслуговую на особливу увагу, наукові позиції І.О. Дудла, яка пропонує дещо інші критерії класифікації прав споживачів. Так, авторка, наводить такі види класифікації: а) права, що реалізуються у взаємовідносинах з державними органами: – державний захист прав споживачів; – об'єднання споживачів у громадські організації; – звернення до суду та до інших уповноважених органів; б) права, що реалізуються у відносинах з підприємствами торгівлі та сфери послуг: – право на належну якість товарів (робіт, послуг); – право на безпеку товарів (робіт, послуг); – право на інформацію про товари (роботи, послуги); – право на відшкодування шкоди, завданої товарами (роботами, послугами) неналежної якості [2].

Як можна побачити, суб'єктивне право, яке являє собою законодавчо передбачену спрямовану можливість на задоволення охоронюваного законом інтересу уповноваженої особи, повністю проявляється при захисті прав споживачів. Таким чином, суб'єктивне право надається споживачу з метою задоволення його власного інтересу.

Як зазначає О. С. Іоффе, за своїм змістом обов'язок є прямо протилежним суб'єктивному праву, оскільки суб'єктивне право покликане задовольнити інтерес його носія – уповноваженої особи, а обов'язок, навпроти, так чи інакше, обтяжує свого носія – зобов'язання особи. Здійснення суб'єктивного права гарантується державою, тобто держава може прийти на допомогу до уповноваженої особи, а стосовно зобов'язаної особи держава за наявності необхідних основ може застосувати примусові міри [4].

Отже, зазначеним правам споживачів відповідають, у свою чергу, обов'язки, які закріплені у Законі України «Про захист прав споживачів», Цивільному кодексі України, а також ряді інших законодавчих актів України.

Досліджуючи питання про обов'язки споживачів, хотілося б окремо сказати про їх класифікацію. Проте, проаналізувавши велику кількість наукової літератури, ми дійшли узагальнення, що перша і поки що єдина класифікація обов'язків споживачів була надана лише О.Ю. Черняк. Так, авторка зазначає, що обов'язки споживача можна класифікувати на універсальні та спеціальні [12].

Отже, із загальнотеоретичної точки зору, не можна не погодитися з думкою С. С. Алексєєва про те, що суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок єдині, тому що служать, у кінці кінців, одній меті – задоволенню охоронюваного законом інтересу уповноваженої особи. Вони певною мірою співпадають і за своїм фактичним змістом: уповноважена особа вправі вимагати від зобов'язаної особи саме те, що необхідно зробити (або від чого повинний утриматися) зобов'язана особа [1].

Слушною, на наш погляд, є думка О.Ю.Черняк про те, що аналіз загальнотеоретичного розуміння конструкції «спеціальний правовий статус» дозволяє віднести правовий статус споживача до числа спеціальних правових статусів, що належать суб'єктам окремої соціальної групи, виділеної за такою ознакою, як їх особлива соціальна роль, обумовлена необхідністю їхнього спеціального захисту державою шляхом створення додаткових гарантій охорони прав і законних інтересів, викликана необхідністю усунення економічної нерівності контрагентів. На основі цього, правовий статус споживача, являє собою закріплене законодавством про захист прав споживачів особливе правове положення особи, що придбаває (або має намір придбати) або використовує продукцію винятково для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [12].

Отже, варто зазначити, що законодавець наділяє споживача спеціальним правовим статусом, який визначає особливості правового становища споживача серед інших осіб, який наділяється спеціальною правовою дієздатністю і специфічними додатковими правами. Споживач – суб'єкт приватного права, проте необхідність особливого захисту його прав, передбачає широке публічно-правовий вплив у цій сфері, що призводить до наділення споживача рядом публічно-правових можливостей, застосування публічно-правових засобів захисту його прав, створення системи державного і громадського захисту прав споживачів. Тим самим законодавець закріплює особливий правовий режим регулювання захисту прав споживачів, а спеціальний правовий статус споживача набуває комплексний характер, доповнюючи права всіх покупців і замовників специфічними правовими можливостями.

Викладене свідчить, що у юридичній літературі України термін «правовий статус споживача» вживається у різних значеннях. Зокрема, відрізняється термін «правовий статус споживача» в залежності від сфери його використання. А тому, у процесі правозастосування відбувається змішування даних понять.

На нашу думку, окремої уваги потребує визначення поняття «правовий статус споживача» із урахуванням конституційних прав людини і громадянина, оскільки кожна людина – споживач унікального продукту – законодавчо визначених прав і свобод.

Вважаємо, що поняття «правовий статус споживача» повинно мати єдине правове закріплення і лише в одному розумінні, щодо одного, чітко визначеного кола суб'єктів [11].

Проведений аналіз законодавства України з захисту прав споживачів щодо їх прав і обов'язків демонструє, що воно складається із великої кількості спеціальних актів та окремих норм. Вони є відокремленими і співвідносяться до різних галузей права, але їх об'єднує єдина мета – здійснення захисту прав споживачів через наділення останніх спеціальними правами і обов'язками.

Висновки. Отже, існує потреба у визнанні єдиного, чіткого термінологічного визначення поняття «правовий статус споживача», який на нашу думку, має бути викладений у наступним чином: правовий статус споживача – це система норм, яка передбачає собою комплексний правовий інститут, що поєднує у собі законодавчо встановлені та гарантовані державою права і обов'язки особи, незалежно від громадянства, віку та статі, на реалізацію взаємовідносин у сфері споживання.

Література

1. *Алексєєв С.С.* Проблемы теории права: Курс лекций: В 2 т. Т. I. – Свердловск: Издательство Свердловского юридического института, 1972 – С. 320 – 321.
2. *Дудла І.О.* Захист прав споживачів: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
3. *Зайчук О. В., Оніщенко Н. М.* Теорія держави і права. Академічний курс// Підручник. Київ. Юрінком Інтер, 2006// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/402.htm
4. *Иоффе О.С.* Советское гражданское право. – М: Юрид. лит., 1967. – С. 89

5. *Копейчиков В. В.* Правознавство. Підручник. Київ. Юрінком Інтер, 2006. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ebk.net.ua/Book/BookPravot-hnavstvo/Glava15/Terminu.htm>

6. *Кравчук М. В.* Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247с.

7. *Лукашева Е. А.* Правовой статус человека й гражданина // Права человека: Учебник / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – С. 92–93.

8. *Мельник М. І., Хавронюк М. І.* Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – 576 с.

9. *Письменна О.П.* Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : автореф. дис.канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.П. Письменна ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://mydisser.com/ru/catalog/view/6/44/2588.html>

10. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: Підручник / пер.з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

11. *Старицька О.О.* Теоретико-правова проблематика визначення поняття «споживач» / О.О. Старицька // Альманах права. Право розуміння та право реалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 2. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 276 – 279.

12. *Черняк О.Ю.* Класифікація прав споживачів за законодавством України та Європейського союзу// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf>

13. *Шабля Б. А.* Права потребителей при выполнении работ (оказании услуг) и их защита: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Омск, 1999. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1228873>

О. А. Старицкая

Понятие и критерии классификации правового статуса потребителя: теоретико-правовое исследование

Аннотация. В статье автор рассматривает понятие и особенности правового статуса потребителя, учитывая различные критерии классификации его прав и обязанностей.

О. О. Starytska

Definition and criteria of classification of consumer legal status: theoretical and legal research

Annotation. In the article the author examines the concept and features of the legal status of the consumer, given the different classification criteria of its rights and obligations.